

ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพ
ระหว่างประเทศ
(องค์การมหาชน)

หัตถกรรม
ที่ใกล้
สูญหาย
Forgotten
Heritage

หุ่นกระบอกไทย

ศิลปะการแสดงที่สะท้อนฝีมือในงานหัตถกรรมที่ใกล้สูญหาย

“หุ่นกระบอกไทย” ถือเป็นงานศิลปหัตถกรรมไทยที่มีมาแต่โบราณ เป็นงานที่ได้รับความศรัทธาเป็นช่างหลากหลายแขนง เช่น งานลงรักปิดทอง งานแกะสลักไม้ งานกระดาช งานประดับกระจกสีหรืออัญมณี พลอย การเขียนลายใบหน้า การปั้น การขึ้นโครงหุ่น การตัดเย็บชุดเครื่องแต่งกาย งานปัก การเซตหุ่น เป็นต้น การสร้างสรรค์หุ่นกระบอกไทย ประกอบด้วยความงดงามทั้งรูปใบหน้า เสื้อผ้าอาภรณ์เครื่องแต่งกายของตัวหุ่น และความอ่อนช้อย งดงามในลักษณะท่าทางเมื่อนำขึ้นเซต ทำให้หุ่นกระบอกไทยมีชื่อเสียงอย่างกว้างขวาง จนกลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญ และควรอนุรักษ์ไว้มิให้เลือนหาย

ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2558 ได้ให้ความหมายของหุ่นกระบอกไว้ว่า “เป็นหุ่นชนิดหนึ่งที่มีแต่ส่วนหัวและมือสองข้าง ลำตัวทำด้วยกระบอกไม้ไผ่ มีผ้าที่เย็บเป็นตุ๊กกลมช่างเซตหุ่นใช้มือสอดเข้าไปจับไม้กระบอกแล้วเซต”

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่าหุ่นกระบอกไทยถือกำเนิดขึ้นในหัวเมืองฝ่ายเหนือของประเทศไทย และเป็นที่นิยมแพร่หลายอย่างมากในสมัยของรัชกาลที่ 5 โดยนายรื่น ช่างชาวนครสวรรค์ อาศัยอยู่ในหมู่บ้านบางมะฝ่อ ซึ่งเป็นหมู่บ้านชนบทเล็กๆ ผู้มีความสามารถในด้านการช่างเชิงประณีตศิลป์ มีฝีมือทั้งการแกะสลัก และการเขียนภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีความสามารถในการแกะสลักไม้ลวดลายหน้าบัน เนื่องด้วยฝีมือเชิงช่างของนายรื่นที่เป็นประจักษ์นี้จึงมีผู้ว่าจ้างให้นายรื่นแกะสลักต้นแบบเพื่อทำแม่พิมพ์ เพื่อใช้ตะกั่วหลอมเทหล่อขึ้นรูปที่สลักนั้นแทนการหล่อด้วยเงิน ซึ่งการกระทำเช่นนี้ในสมัยนั้นถือเป็นเรื่องที่ผิดกฎหมาย ทำให้นายรื่นต้องหลบหนีจากถิ่นบ้านเกิดของตัวเอง ระหว่างที่หลบหนีนั้นได้ไปพบเห็นการแสดงหุ่นกระบอกของชาวจีนไหหลำ และเกิดติดใจในความสวยงามของหุ่น จึงได้คิดนำมาดัดแปลงประดิษฐ์เป็นหุ่นกระบอกไทยขึ้นมา โดยการใช้หัวมันเทศมาแกะสลักเป็นตัวหุ่น เนื่องจากเป็นวัตถุดิบที่หาได้ง่าย เมื่อหัวมันเทศเน่าเสีย นายรื่นก็สามารถแกะสลักขึ้นมาได้ใหม่ด้วยทักษะฝีมือเชิงช่างที่มีอยู่

ต่อมาได้ย้ายภูมิลำเนามาอยู่ที่จังหวัดสุโขทัยได้ใช้ชื่อว่า นายเหน่ง เนื่องจากเป็นคนศรีษะล้าน นายเหน่งได้นำหุ่นที่ประดิษฐ์ขึ้นไปออกเซดแสดงเพื่อหาเลี้ยงชีพ การแสดงหุ่นของนายเหน่งกลายเป็นที่รู้จักกันมากขึ้น โดยเฉพาะในหัวเมืองฝ่ายเหนือ เป็นที่ชื่นชอบของทุกคน กระทั่ง ม.ร.ว. เถาะ พยัคฆเสนา ซึ่งเป็นมหาดเล็กในสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งที่ได้ตามเสด็จได้พบกับการแสดงหุ่นของนายเหน่ง จึงเกิดความชื่นชม ทำให้เกิดความคิดที่อยากจะจัดแสดงหุ่นกระบอกต่อสาธารณชน กระทั่งในปี พ.ศ. 2436 จึงจัดตั้งคณะหุ่นกระบอกขึ้นเพื่อนำออกแสดงสร้างความบันเทิงให้แก่ผู้ชม หม่อมราชวงศ์เถาะ จึงถือเป็นผู้ริเริ่มและเป็นเจ้าของคณะหุ่นกระบอกคณะแรกของไทย โดยในสมัยนั้นได้เรียกหุ่นกระบอกไทยนี้ว่า “หุ่นคุณเถาะ”

หุ่นกระบอกไทย จึงเป็นมหรสพที่ถือได้ว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่ง เป็นศิลปะการแสดงที่รวบรวมศิลปะสำคัญสาขาต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกันมากมาย เช่น การสร้างตัวหุ่น ต้องอาศัยช่างผู้มีทักษะด้าน ประติมากรรม จิตรกรรม ประณีตศิลป์ด้านเย็บปักถักร้อย มาจนกระทั่งการแสดงหุ่นกระบอก ต้องอาศัยองค์ความรู้ด้านวรรณศิลป์ คีตศิลป์ นาฏศิลป์ ประกอบเข้าด้วยกันจนกลายเป็นการแสดงมหรสพที่สะท้อนเอกลักษณ์และภูมิปัญญาของชาติไทย

คุณค่า ความสำคัญทางวัฒนธรรม ของงานหุ่นกระบอกไทย

การแสดงหุ่นกระบอก เป็นมหรสพอย่างหนึ่งที่เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย และมีมาอย่างยาวนานการแสดงหุ่นกระบอกในช่วงแรกเพื่อวัตถุประสงค์เกี่ยวกับพิธีกรรมทางศาสนา จะถูกนำมาใช้เล่นเป็นมหรสพในงานพระเมรุเฉพาะพระราชโอรสและพระราชธิดาเป็นส่วนใหญ่ หลังจากผ่านไปหลายสมัย การแสดงหุ่นก็เปลี่ยนมาเน้นการแสดงในเรื่องของการให้ความบันเทิงแก่ผู้ชมได้มีการแผ่ขยายวงกว้างเข้าถึงชาวบ้านได้มากขึ้น หุ่นกระบอกจึงจัดเป็นมหรสพของชาวบ้านโดยแท้จริง เนื่องด้วยคณะหุ่นกระบอกถือกำเนิดจากสามัญชน จึงเรียกว่า “หุ่นราษฎร์” เป็นมหรสพแสดงทั่วไป และงานหลวง พบเห็นได้หลากหลายทั้งงานศพ งานแก้บน งานพิธีในศาสนา เช่น ทำขวัญนาค ทำขวัญจุก งานมงคลอื่นๆ และงานราชพิธีอีกด้วย

การเล่นหุ่นกระบอกของไทยเป็นการแสดงมหรสพที่มีความสำคัญอย่างหนึ่ง และมีลักษณะเด่นไม่แพ้มหรสพชนิดอื่นๆ การแสดงหุ่นกระบอกประกอบด้วยศิลปะชั้นสูงหลายสาขา โดยหุ่นกระบอกแต่ละตัวของการแสดงในแต่ละครั้งเป็นที่ผสมผสานของศิลปะหลายแขนงทั้ง ด้านทัศนศิลป์ที่เป็นการสร้างองค์ประกอบของหุ่น ด้านประณีตศิลป์ในการสร้างเครื่องแต่งกาย ด้านนาฏศิลป์ การแสดงลีลาการเซดหุ่น คีตศิลป์ ทางด้านดนตรีประกอบการแสดง และด้านมัตนศิลป์ ทางด้านการจัดฉากในการแสดง องค์ประกอบต่าง ๆ ดังกล่าวจะเป็นเครื่องแสดงถึงแหล่งกำเนิดของตัวหุ่น

ที่เป็นที่รู้จักกันดีและเป็นที่ยกย่องเรื่องหุ่นกระบอกมาจนถึงปัจจุบัน คือ นายเปี้ยก ประเสริฐกุล เป็นผู้มีความวิริยะอุตสาหะ และรักในศิลปะการแสดงหุ่นกระบอกไทยมาตั้งแต่เด็ก ฝากตัวเรียนอยู่ในคณะ ม.ร.ว.เกาะ พยัคฆเสนา ฝึกฝนจนชำนาญ และได้จัดตั้งคณะหุ่นกระบอกขึ้นมาเป็นของตนเอง ชื่อว่า “หุ่นกระบอกคณะนายเปี้ยก ประเสริฐกุล” มีทายาทผู้สืบทอดคือ “นางชูศรี สกุลแก้ว” หรือที่รู้จักกันดีในนาม ครูชิ้น สกุลแก้ว จนเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองมากมาย ภาวะทางสังคมและเศรษฐกิจซบเซา การแสดงหุ่นกระบอกไม่ได้รับความนิยมดังเช่นอดีต ครูชิ้นจึงตัดสินใจขายหุ่นกระบอกจำนวนหนึ่งให้กับ นายจักรพันธ์ โปษยกฤต ซึ่งต่อมาหุ่นกระบอกเหล่านี้ได้ถูกฟื้นฟูขึ้นอีกครั้ง อย่างงดงามและน่าประทับใจ

นอกจากนี้หุ่นกระบอกไทยยังได้แสดงความเป็นไทยและวัฒนธรรมไทยให้ชาวโลกได้เห็นและรับทราบ ดังจะเห็นได้จากการนำหุ่นกระบอกไทยไปแสดงในต่างประเทศ ทั้งในสหรัฐอเมริกาและยุโรปโดยการสนับสนุนและได้รับเชิญจากกระทรวงการต่างประเทศของประเทศนั้น ๆ การแสดงหุ่นกระบอกของไทยในแต่ละครั้งก็ออกสู่สายตาของต่างชาติ ไม่ได้มีเพียงตัวหุ่นเท่านั้นที่แสดงความเป็นไทย แต่ผู้เชิดหุ่นก็แสดงความเป็นไทยด้วยการแต่งตัว ใส่เสื้อและนุ่งโจงกระเบนที่เป็นผ้าไหมไทย ซึ่งได้ถ่ายทอดความเป็นไทยและวัฒนธรรมไทยผ่านการแสดงในแต่ละครั้ง ซึ่งได้สร้างความประทับใจและยอมรับแก่ชาวต่างชาติเป็นอย่างมาก

เอกลักษณ์ทางกายภาพ และเอกลักษณ์ ที่โดดเด่นในงานหุ่นกระบอกไทย

หุ่นกระบอกไทย ถือเป็นมรดกสพชนิดหนึ่งที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่สามารถถ่ายทอดความเป็นไทยและสามารถสร้างความบันเทิงให้กับทุกเพศทุกวัย รวมทั้งเนื้อหาของเรื่องที่ทำกรแสดงจะต้องมีองค์ประกอบของทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเข้ามาเกี่ยวข้อง รวมไปถึงการนำเสนอข้อมูลข่าวสารประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของไทยโดยผ่านลักษณะของตัวหุ่น เครื่องแต่งกายและเรื่องราวที่จะทำการแสดง ซึ่งในแต่ละเรื่องที่ทำกรแสดงนั้นจะมีตัวหุ่นกระบอกที่มีบทบาทไปตามเนื้อเรื่องที่กำหนด และเป็นไปตามจินตนาการของผู้เล่น หรือผู้เชิดหุ่น

หุ่นกระบอก มีลักษณะคล้ายรูปลักษณะของตุ๊กตา แต่สามารถเคลื่อนไหวร้ายรำ แสดงอาหารต่างๆ ได้ โดยมีผู้เชิดหุ่นกระบอกเป็นผู้ควบคุมให้เกิดการเคลื่อนไหว และการที่หุ่นกระบอกสามารถเคลื่อนไหว แสดงอาการต่างๆ ได้ ก็เพราะศีรษะ ลำคอและลำตัวของหุ่นมีส่วนกลางภายใน เพื่อให้แขนของผู้เชิดสอดเข้าไปเชิดได้ อากัปกิริยาต่างๆ ของหุ่น จึงเคลื่อนไหวให้เป็นไปตามที่ผู้เชิดต้องการ ลักษณะของตัวหุ่นกระบอกประกอบขึ้นด้วยส่วนสำคัญ ได้แก่ ส่วนศีรษะหุ่น ส่วนลำตัวหุ่น ส่วนมือ เครื่องแต่งกาย และเครื่องประดับตัวหุ่นกระบอก

องค์ประกอบของหุ่นกระบอกไทย ประกอบไปด้วย ส่วนสำคัญ ดังนี้

1. ศิระษะหุ่นกระบอก นิยมทำด้วยไม้เนื้อเบาทั้งแท่ง เช่น ไม้ทองหลาง ไม้พุน ไม้ลาพู ไม้โมก หรือไม้สักทอง เป็นต้น เนื่องจากมีขนาดเล็กกว่าหุ่นใหญ่ ไม้ที่นำมาใช้ต้องไม่มีตาไม้ เพราะจะยากแก่การแกะและขัดเกลา นำมาแกะสลักและตกแต่งทำเป็นตัวละครต่าง ๆ เช่น ตัวพระ ตัวนาง ยักษ์ ลิง ตัวตลกหรือสัตว์ในวรรณคดีลักษณะต่าง ๆ ประเพณีความเชื่อในการประดิษฐ์หุ่นกระบอกอย่างหนึ่งก็คือต้องมีพิธีไหว้ครูเบิกเนตร คล้ายคลึงกับการประดิษฐ์หัวโขน ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ต้องกระทำ ดังนั้นการเขียนดวงตาของหุ่นกระบอกจึงต้องทำเป็นขั้นตอนสุดท้ายเมื่อเข้าพิธีด้วย บรรดาช่างผู้ประดิษฐ์หุ่นกระบอกจะนิยมจัดพิธีไหว้ครูเป็นงานใหญ่เป็นประจำในทุกปี

2. ลำตัวหุ่นกระบอก นิยมทำจากกระบอกไม้ไผ่รวกทำเป็นลำตัวหรือแกนเพื่อให้คนเชิดจับถือ หุ่นกระบอกจะไม่มีไหล่ นิยมทำด้วยไม้เนื้อเบาเจาะรูตรงกลางสำหรับเสียบไม้ในส่วนลำตัวและหัวหุ่น โดยทั่วไปจะไม่มีการกำหนดขนาดของหุ่นกระบอกอย่างตายตัว ละคนแต่อาจมีการกะเกณฑ์สัดส่วนตามความเหมาะสมของตัวละคร เช่น ตัวนาง จะมีขนาดเล็กกว่า ตัวยักษ์ และตัวพระ เป็นต้น

3. มือหุ่น มักมีขนาดพอดีกับขนาดของตัวหุ่น มือทั้งสองข้างจะตอกติดอย่างแน่นหนาอยู่กับเรียวไม้ไผ่ เหลาเล็ก ๆ 2 อัน ขนาดความยาวระดับเดียวกับปลายเท้าด้านล่าง เสียบต่อจากมือลงมาเพื่อใช้สำหรับจับเชิด มือขวาของหุ่นตัวพระจะถืออาวุธไว้เสมอ จึงมักแกะสลักด้วยไม้มีเพื่อเสียบอาวุธ สามารถสับเปลี่ยนได้ตามท้องเรื่อง เช่น ทือปี ทือศร ทือพระขรรค์ ส่วนมือซ้ายจะตั้งวงร่ำอย่างละคร ส่วนมือซ้ายและมือขวาของตัวนางจะตั้งวงร่ำทั้งสองข้าง หุ่นกระบอกตัวนางบางตัวจะถืออาวุธหรือพัดบ้างแต่ไม่เป็นที่นิยมมากนัก

4. เสื้อผ้าและเครื่องประดับของหุ่นกระบอก เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ตัวหุ่นมีความงดงาม โดยทั่วไปเสื้อของหุ่นกระบอกมีขนาดความกว้างประมาณ 2 ฟุต และยาวประมาณ 4-5 ฟุต เสื้อของหุ่นกระบอกตัวนางจะมีผ้าอีกหนึ่งชิ้นมาทำเป็นผ้าห่มนางคลุมทับอยู่บนเสื้อหุ่นอีกทีหนึ่ง และมีนวมคอกทับบนผ้าห่มนางเพื่อเป็นสัญลักษณ์ให้เห็นว่าเป็นตัวนาง ส่วนตัวพระจะไม่มีผ้าห่มแต่จะมีนวมคอกและอินทธนูเย็บติดอยู่ที่ไหล่ทั้งสองข้าง ส่วนเครื่องประดับเป็นเครื่องแสดงถึงฐานะของตัวละคร เช่น ตัวพระที่มีฐานะเป็นกษัตริย์จะสวมขงา ตัวนางที่เป็นเจ้าจะสวมใส่มงกุฎ รัตเกล้า พวงอุบะ และกรรเจียกจอน แต่หากเป็นตัวละครที่เป็นสามัญชนจะสวมใส่เทริด หรือกระบังหน้า

การสร้างสรรคและการแสดงหุ่นกระบอกนั้นนับเป็นสิ่งทีสะท้อนถึงภูมิปัญญาที่มีมาแต่โบราณกาล แต่กว่าที่จะสำเร็จได้เป็นหุ่นกระบอกหนึ่งตัวนั้นไม่ใช่เรื่องง่าย โดยเฉพาะหากจะทำให้งดงาม ประณีต วิจิตรบรรจงด้วยแล้วยิ่งเป็นเรื่องที่ยุ่ยากซับซ้อน ต้องอาศัยทั้งศาสตร์และศิลป์หลายแขนงที่จะรังสรรค์องค์ประกอบของมหรสพระดับชาติให้โดดเด่นและมีชีวิตชีวยามเมื่ออยู่หน้าฉาก

ภูมิปัญญาที่สะท้อนทักษะเชิงช่าง
และเทคนิค หรือขั้นตอน
กระบวนการในงานหุ่นกระบอกไทย

หุ่นกระบอกของไทยมีกระบวนการทำที่สลับซับซ้อน มีหลากหลายองค์ประกอบที่สำคัญในการผลิตที่ต้องใช้ทักษะ ความชำนาญ และประสบการณ์ของช่างฝีมือที่ต้องมีความรู้ทางด้านงานหัตถศิลป์รอบด้าน ทั้งงานลงรักปิดทอง งานแกะสลักไม้ งานกระดาด งานประดับกระจกสีหรืออัญมณี งานจิตรกรรม (วาดลวดลาย) งานปั้น(ชิ้นโครงหุ่น) งานปักเสดิงกรังไหม (ตัดเย็บชุดเครื่องแต่งกาย) และนาฏศิลป์ (การเชิดหุ่น) ต้องมีความเข้าใจในทุกศาสตร์และศิลป์เชิงช่างเสียก่อนจึงจะสามารถสร้างสรรค์หุ่นกระบอกได้ออกมาได้อย่างวิจิตร งดงาม โดยมีกระบวนการผลิตดังนี้

• ศิระะหุ่นกระบอก

นิยมทำด้วยแท่งไม้ขนาดความกว้างประมาณ 5 นิ้ว ยาวประมาณ 8 นิ้ว นำมาแกะสลักให้เป็นรูปศิระะ ใบหน้าและลำคอ ส่วนลำคอต้องมีความยาวเพราะจะเป็นส่วนต่อกับแกนกระบอกไม้ไผ่ซึ่งเป็นลำตัวหุ่น เมื่อสวมเสื้อคลุมทับจะได้รูปลำคอที่มีสรีระเหมาะสมพอดี หลังจากนั้นใช้ดินไทยหรือรักปั้นแต่งเป็นจมูก ปาก คิ้ว หู แล้วจึงปิดทับด้วยกระดาดสาฉึกเป็นชั้นบาง ๆ ทาด้วยแป้งเปียกหรือกาว ทาอย่างน้อย 3 ชั้น เพื่อให้ใบหน้าและศิระะหุ่นเนียนเรียบ เมื่อทาจนครบ 3 ชั้นแล้วจึงใช้สีฝุ่นสีขาวทาทับอีก 3-4 ชั้น รอจนแห้งสนิทแล้วจึงขีดผิวหน้าหุ่นด้วยใบลันเสือ แล้วจึงลงสีขาวเป็นพื้นก่อนจะวาดใบหน้าตามอย่างตัวละคร โดยละเว้นการเขียนดวงตาไว้เป็นขั้นตอนสุดท้าย เพื่อใช้ในการเข้าพิธีเบิกเนตรตามความเชื่อที่ยึดถือกันมา

- ลำตัวหุ่น

ทำจากกระบอกใช้ลำไม้ไผ่รวกยาวประมาณ 30-50 เซนติเมตร ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 3-5 เซนติเมตร อยุ่ส่วนที่เป็นมือมักแกะด้วยไม้ ขนาดประมาณ 4-5 เซนติเมตร ให้พอดีกับขนาดลำตัวหุ่น หรือทำด้วยหนังตัดเป็นรูปมือนิ้วมือ และติดให้อ่อนอย่างมือละคร เจาะรูตรงกลางสำหรับเสียบอาวุธตาม เรื่องที่แสดง หากในบทไม่มีอาวุธมือหุ่นจะมีลักษณะกำมือ โดยช่างฝีมือต้องกำหนดสัดส่วนของหุ่นกระบอกที่เซตให้ได้ใกล้เคียงกับ ตำราโบราณที่จะสามารถเซตได้อย่างสะดวก ดังนี้

ไหล่หุ่นยาวจากปลายไหล่ด้านหนึ่งถึงปลายอีกด้านหนึ่ง ประมาณ 5 นิ้ว

ไม้กระบอกยาวจากไหล่ถึงปลายไม้ประมาณ 8 นิ้ว

เลื้อหุ่นจากปลายเลื้อด้านล่างถึงไหล่ประมาณ 14-15 นิ้ว

และจากปลายมือด้านหนึ่งถึงอีกด้านหนึ่งประมาณ 14 - 20 นิ้ว

ตะเกียบ (ไม้ไผ่เหลาเล็กเสียบต่อจากมือเพื่อใช้จับเซต 15 -16 นิ้ว

ผ้าหม่นางกว้างประมาณ 8 นิ้ว ยาว 16 นิ้ว จากจีบชาย พกถึงคอยาว 5 นิ้ว

- มือหุ่นกระบอก

ช่างต้องทำให้สมดุลกับลำตัวหุ่นโดยมักมีขนาดประมาณ 1.5-2 นิ้ว โดยมือทั้งสองข้างจะตอกติดอย่างแน่นหนาเข้ากับเรียว ไม้ไผ่เหลาเล็ก ๆ 2 อัน ขนาดความยาวระดับเดียวกับปลายเท้า ด้านล่าง ซึ่งเสียบต่อจากมือลงมาเพื่อใช้จับเซต เอกลักษณะการทำ มือหุ่นกระบอกของคณะนายเปี้ยก ประเสริฐกุล มือที่ตั้งวงรำจะหา ด้วยหนัง โดยนำหนังไปแช่น้ำทิ้งไว้จนนิ่มแล้วนำมาขูดจนบาง แล้ว จึงตัดผ้าให้เป็นรูปมือและนิ้วดัดด้วยลวดให้มืออ่อนเหมือนมือละคร กำลังตั้งวงรำ

- เครื่องแต่งกาย

เลื้อผ้าของหุ่นกระบอกพื้นบ้านทั่วไปนิยมใช้เพียงผ้าตัวน ผ้าแพร แต่หากเป็นหุ่นกระบอกในราชสำนักตามจะถูกประดับด้วย งานปักเย็บที่มีความละเอียด เรียบร้อย ด้วยความละเอียดประณีต อย่างสูงด้วยการปักแบบซิงสะตัง โดยใช้ดินเงิน ดินทอง ลูกบิด และเลื่อม แต่หากเป็นผ้าตาดเงินหรือตาดทอง ก็ไม่จำเป็นต้องปัก ด้วยดิน สีที่นิยมใช้ในการทำผ้าหม่นางนิยมให้สีติดกับสีของเลื้อ เช่น ถ้าเลื้อของหุ่นกระบอกตัวนางสีแดง ผ้า หม่นางจะต้องเป็นสี เขียว ส่วนตัวพระสีสันของอินทอรณูที่ไหลทั้งสองข้างจะมีสีติดกับสี ของเลื้อที่สวมใส่เลื้อ

- เครื่องประดับหุ่นกระบอก

ช่างทำหุ่นต้องมีความสามารถในการจำลองเครื่องประดับ ของจริง ให้มีขนาดย่อส่วนลง จึงมีกรรมวิธีขั้นตอนที่ยุ่งยากซับซ้อน มีการใช้รักตีลายจากแม่พิมพ์หินสบู การลงรักปิดทอง เสมือนการทำหัวโขน ทั้งส่วนศีรษะ กรรเจี๊ยกจอน และต่างหู เครื่องประดับ เหล่านี้ต้องติดตรึงไว้กับส่วนศีรษะของหุ่นกระบอกอย่างแน่นหนา เพื่อป้องกันมิให้หลุดร่วงง่ายระหว่างการแสดง

นอกจากเครื่องประดับส่วนศีรษะแล้ว ที่มีของหุ่นก็มีเครื่องประดับเช่นกัน โดยผู้ประดิษฐ์หุ่นมักสวม เครื่องประดับนิ้วและข้อมือให้กับตัวหุ่นเพื่อเพิ่มความสวยงามและสมเกียรติให้แก่ตัวละครตัวนั้น เช่น แหวน สร้อย ปะวะหล่ำ กำไล เป็นต้น อีกทั้งสิ่งของประกอบฉากก็เป็นส่วนสำคัญที่ช่างต้องมีความพิถีพิถันในการผลิตให้มีความสมจริงตามเนื้อเรื่องที่แสดง เช่น เรือ โคมไฟ สีวิกา ตั่ง บ้าน สำหรับ เป็นต้น

นอกเหนือจากการประดิษฐ์หุ่นกระบอกแล้ว การเซ็ดหุ่น ผู้เซ็ดหุ่นกระบอกเป็นบุคคลสำคัญมากต่อการแสดงหุ่นกระบอกที่จะสร้างความบันเทิงแก่ผู้ชม และสร้างชีวิตและจิตวิญญาณแก่ตัวหุ่นในเรื่องที่จะจัดแสดง ซึ่งบุคคลผู้นี้จะต้องมีทักษะและความชำนาญที่ได้รับการฝึกฝนมา โดยผู้เซ็ดแสดงต้องเป็นบุคคลที่ผ่านการฝึกฝนอย่างชำนาญ ในด้านนาฏศิลป์ รู้จักท่ารำต่าง ๆ ของไทย ต้องมีความรู้ด้านดนตรีบรรเลง การเซ็ดหุ่นกระบอกนั้นดัดแปลงมาจากละครรำ เพียงแต่ผู้ชมจะเห็นผู้เซ็ดเพียงแค่ครึ่งตัว โดยมีฉากบัง ซึ่งผู้ชมจะไม่เห็นแกนกระบอกไม้ไผ่ท่อนล่างด้วย เห็นเฉพาะในส่วนศีรษะ ลำตัว และมีมือของหุ่นเท่านั้น ในขณะที่เซ็ดหุ่น ผู้เซ็ดหุ่นจะนั่งเซ็ด โดยมีมือซ้ายถือแกนกระบอกลำตัวของหุ่นไว้ ยกตัวหุ่นให้ตั้งตรง ส่วนมือขวาจับตะเกียบบังคับการเคลื่อนไหวของหุ่น โดยนิ้วมือของผู้เซ็ดจะทำหน้าที่เสมือนเป็นกลไกให้หุ่นมีชีวิต แสดงท่ารำรายรำไปตามเนื้อเรื่อง ในอดีตผู้เซ็ดต้องเป็นทั้งผู้ขับร้องและเจรจาเอง พร้อมไปกับเยื้องกรายท่วงท่าตามอาภักปกริยาของบทบาทนั้น ๆ ปัจจุบันมีวิวัฒนาการในการเปิดฉากเครื่องบันทึกเสียงตามบทร้องและบทบรรเลงทำนอง โดยผู้เซ็ดเป็นผู้เซ็ดแสดงท่วงท่าของหุ่นเพียงอย่างเดียว

ครุณีเวช แววมณะ
ครูช่างศิลปหัตถกรรม ประจำปี 2561

การอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญา ของงานหุ่นกระบอกไทย

ดังเป็นที่ทราบกันว่าหุ่นกระบอกเป็นมรดกแขนงหนึ่งที่ได้กำเนิดมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2435 ที่มีการแสดงทั้งในราชสำนักและแสดงให้ประชาชนทั่วไปได้รับชมศิลปะด้านนี้จะเกิดขึ้นจากความชอบ ความรัก และความสนใจของแต่ละบุคคลและแต่ละครอบครัว จนเป็นมรดกของแต่ละครอบครัว แม้ว่าคณะหุ่นกระบอกมีจำนวนหลายคนในช่วงเวลาที่ผ่านไป แต่ส่วนใหญ่หมดไปตามชวอายุของหัวหน้าคณะหุ่นนั้น แม้ว่าจะมีบางคณะหุ่นที่มีทายาทที่สนใจก็สามารถทำให้คณะหุ่นกระบอกนั้นๆ คงอยู่ได้แต่ก็น้อยเหลือเกิน จึงทำให้หุ่นกระบอกหายไปจากสังคม ทำนองเดียวกันจากอิทธิพลของกระแสโลก การเปลี่ยนแปลงของสังคมและมีแหล่งบันเทิงอื่นๆ ที่เป็นที่น่าสนใจของคนรุ่นใหม่ ทำให้หุ่นกระบอกที่เป็นมรดกที่เป็นที่นิยมในอดีตก็ลดลงเป็นลำดับจนหายไป จากข้อมูลที่มีเหลืออยู่ไม่กี่คณะเท่านั้น จากสภาวะชบเซาหรือไม่มีการว่าจ้างแสดงของหุ่นกระบอกไทยทำให้คณะของหุ่นกระบอกที่เหลืออยู่ไม่สามารถอยู่ได้จนหายไปเกือบหมดในที่สุด ทำให้ตัวหุ่นกระบอกซึ่งเป็นสิ่งที่มีคุณค่าทางศิลปะและวัฒนธรรมไทย เริ่มมีการสูญหาย หายไปจากสังคมไทยและกลายเป็นสิ่งของที่นำไปเก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์ เพื่อเป็นแหล่งศึกษาของบุคคลรุ่นหลัง หรือบุคคลที่สนใจต่อไป งานหุ่นกระบอก จึงแทบจะกลายเป็นงานศิลปหัตถกรรมที่ใกล้สูญหาย เหลือช่างที่จะอนุรักษ์รักษาหุ่นกระบอกไทยไว้ให้เห็นในปัจจุบันน้อยรายเต็มที่

ถึงแม้ว่าในปัจจุบันศิลปหัตถกรรมการทำหุ่นกระบอก จะมีผู้ที่รู้แท้จริงอยู่เหลือน้อยเต็มที ยังมีผู้ที่ได้ให้ความสนใจกับการอนุรักษ์หุ่นกระบอกไทย ในตลอด 20 ปีที่ผ่านมาหลงเหลืออยู่ อย่างครุณีเวช แววมณะ ที่ยังคงเป็นผู้สืบสานการทำหุ่นกระบอกไทย เพื่อต้องการให้ศิลปหัตถกรรมด้านนี้ของคนไทยได้มีอยู่และสร้างความภูมิใจแก่คนไทยต่อไป

หุ่นกระบอกที่ใครหลาย ๆ คนมองว่าเป็นสิ่งที่ล้าสมัย และไม่ได้ได้รับความนิยม แต่ครุณีเวช กลับใฝ่รู้เรื่องของงานหุ่นกระบอกอย่างจริงจัง จนมีทักษะและสามารถเชิดหุ่นกระบอกได้ จนเป็นผู้หนึ่งที่สามารถพลิกฟื้น นำหุ่นกระบอกกลับมาทำให้มีชีวิตได้อีกครั้ง และคงไว้ด้วยการอนุรักษ์สิ่งที่เป็นจารีตดั้งเดิมของไทยแต่โบราณเอาไว้อย่างครบถ้วน แต่ด้วยยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป ฉะนั้นแล้ว การอนุรักษ์จำเป็นต้องควบคู่ไปกับการพัฒนา ครุณีเวชจึงหาวิธีทำให้หุ่นกระบอกซึ่งมีความโบราณดั้งเดิม สามารถกลับมาโลดแล่นในสังคมปัจจุบันได้ สิ่งหนึ่งที่ครุณีเวชมีความภูมิใจ คือทำให้หุ่นกระบอกที่กำลังจะสูญหายไป กลับมาเป็นที่รู้จักได้อีกจนถึงในปัจจุบัน

ครูพิรุณ ศรีเอี่ยมสะอาด
ครูช่างศิลปหัตถกรรม ประจำปี 2556

การถ่ายทอดส่งต่อภูมิปัญญาเพื่ออนุรักษ์สืบสาน และพัฒนาสร้างสรรค์ต่อยอดงานหุ่นกระบอกไทย

นอกจากนี้ยังมีผู้ที่เห็นความสำคัญในคุณค่างานศิลปหัตถกรรมไทยที่มีมาแต่โบราณอย่างหุ่นกระบอกไทย ที่ใกล้สูญหาย ที่ยังคงจรรโลงอนุรักษ์การทำงานหุ่นกระบอกอย่าง **ครูพิรุณ ศรีเอี่ยมสะอาด** เป็นอีกผู้หนึ่งที่ยังคงสร้างสรรค์ผลงานด้วยตนเองอย่างต่อเนื่องในทุกขั้นตอน โดยยังยึดกระบวนการตามกรรมวิธีโบราณด้วยเห็นถึงความสำคัญในการอนุรักษ์การทำหุ่นกระบอกที่ใกล้จะสูญหายไปจากสังคมไทย จึงมุ่งมั่นพัฒนาผลงานของตนเองอย่างไม่หยุดนิ่งเพื่อให้ผลงานได้รับความสนใจอยู่เสมอมาจนถึงปัจจุบัน

การแสดงหุ่นกระบอก เป็นมรดกที่มีชื่อเสียงมากในอดีต แต่เมื่อเวลาผ่านไปเจ้าของคณะหุ่นต่างๆ ล้มตายจากกันไป ทายาทที่สืบทอดก็ต้องเผชิญกับสภาวะทางสังคมที่ความเจริญทางเทคโนโลยีเข้ามา ทำให้ไม่สามารถสืบทอดมรดกอันมีค่านี้ไว้ได้ ทำให้คณะการแสดงหุ่นกระบอกก็ปิดลงตามไปด้วย การแสดงหุ่นกระบอกจึงหาผู้ถ่ายทอดในปัจจุัน จึงเป็นเหตุหนึ่งที่เยาวชนรุ่นใหม่ไม่รู้จักหุ่นกระบอกกันเท่าที่ควร

นอกจากนี้กรรมวิธีในการสร้างสรรค์งานหุ่นกระบอกนั้น ก็เป็นเรื่องที่ยุ่งยากซับซ้อน ต้องอาศัยทั้งศาสตร์และศิลป์ของช่างหลายแขนง ช่างรุ่นใหม่ ๆ ที่มีใจรักและความอดทนมาสืบสานงานหุ่นกระบอก ก็น้อยลงไปทุกที ปัจจุบันศิลปินรุ่นใหม่ที่ทำให้ความสนใจในมรดกแบบดั้งเดิมของไทยที่ยังพอมืออยู่ก็ได้มีการพัฒนาคลี่คลายภูมิปัญญาเพื่อให้หุ่นกระบอกมีลมหายใจอยู่ในยุคปัจจุบัน ทั้งในด้านกรรมวิธีการทำหุ่น และการแสดง ทั้งฉากละคร แสง สีเสียง เพื่อเผยแพร่และดำรงไว้ซึ่งศิลปวัฒนธรรมของไทย และสืบสานศิลปะแขนงนี้ให้คงอยู่ต่อไป

ดังตัวอย่างครูนิเวศ แววมณะ ที่ยังคงมุ่งมั่น สืบสานการทำหุ่นกระบอกไทย และยังคงทำหน้าที่เป็นผู้อนุรักษ์ศิลปะการแสดงหุ่นกระบอกของไทยให้เป็นศิลปะการแสดงดังเช่นในอดีต การมีส่วนร่วมในการเป็นผู้เผยแพร่ถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับหุ่นกระบอกไทย ในการเป็นผู้ก่อสร้างพิพิธภัณฑ์และโรงหุ่นกระบอก

ซึ่งเป็นพิพิธภัณฑ์และโรงหุ่นกระบอกไทยแห่งแรกของประเทศไทย เปิดให้ประชาชนเข้าชมและศึกษาทุกอย่างเกี่ยวกับหุ่นกระบอก เปิดฝึกอบรมเกี่ยวกับการทำหุ่นและเชิดหุ่นให้แก่ประชาชนทุกคน โดยไม่คิดค่าใช้จ่าย ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อที่ต้องการจะอนุรักษ์และทำให้หุ่นกระบอกเป็นที่รู้จักมากขึ้นทั้งภายในและนอกประเทศ และให้อยู่คู่กับประเทศไทยไปได้อีกอย่างยาวนาน อีกทั้งจะยังช่วยต่อลมหายใจของศิลปหัตถกรรมไทยการทำ หุ่นกระบอกไทย ให้ยั่งยืนต่อไปได้อีก

เช่นเดียวกับครูพิรุณ ศรีเอี่ยมสะอาด ผู้อุทิศตนเป็นนักอนุรักษ์สืบสานการทำหุ่นกระบอกตามแบบตำราโบราณเอาไว้ไม่ให้สูญหายไปจากแผ่นดิน ยังคงถ่ายทอดวิชาความรู้อยู่เสมอมิได้ขาด หวังเป็นการต่อยอดให้เยาวชน และผู้ที่สนใจได้มีโอกาสเรียนรู้และเกิดแนวคิดในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษสร้างสรรค์ขึ้นมาได้มีลมหายใจต่อไป อีกทั้งยังเป็นครูผู้สร้างอาชีพและสร้างรายได้ในการฝึกสอนการทำหุ่นกระบอก ให้สามารถนำมาจำหน่ายเพื่อสร้างรายได้ได้อีกทางหนึ่ง

จึงนับเป็นความภาคภูมิใจของผู้ที่ยังคงทำหน้าที่เป็นผู้อนุรักษ์ศิลปะการแสดงหุ่นกระบอกของไทย การฟื้นฟูการสร้างสรรคงานหัตถกรรมหุ่นกระบอกตามแบบอย่างโบราณ นับเป็นการต่อลมหายใจของศิลปหัตถกรรมไทยการทำหุ่นกระบอกไทย ให้ยังคงยืนอยู่โดยยังไม่สูญหายไปในช่วงเวลานี้

ครูพิรุณ ศรีเอี่ยมสะอาด
ครูช่างศิลปหัตถกรรม ประจำปี 2556

ครูนิเวศ แววมณะ
ครูช่างศิลปหัตถกรรม ประจำปี 2561

“การงานหุ่นกระบอกไทย และการทำการเซ็ดหุ่น เป็นการทำให้จารีตดั้งเดิมของไทยแต่โบราณ เอาไว้ ทำให้คนดูรู้สึกมีความสุข และมีรอยยิ้ม ที่ทำให้เป็นแรงบันดาลใจที่จะยึดหยัด สืบสาน งานการทำหุ่นกระบอกมาจนถึงในวันนี้เป็น เวลากว่า 21 ปี และตั้งใจว่าจะทำหุ่นกระบอก ไปชั่วชีวิต”

ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพ
ระหว่างประเทศ
(องค์การมหาชน)

